

פדיון שבויים

1: פדיון שבויים - מצוה רבה

כבא בתרא (ח):

"והיה כי יאמרו אליך אנה נצא, ואמרת אליהם כה אמר ה' אשר למנות למות ואשר לחרב לחרב ואשר לרעב לרעב ואשר לשבוי לשבוי" (ירמיהו טו:ב). ואמר רבי יוחנן: כל המאחר בפסוק זה קשה מחבירו: חרב קשה ממות, רעב קשה מחרב, שבוי קשה מכולם, דכולהו איתנהו ביה.

הרמב"ם (הלכות מתנות עניים:ח:י):

פדיון שבויים קודם לפרנסת עניים ולכסותן, ואין לך מצוה גדולה כפדיון שבויים, שהשבוי הרי הוא בכלל הרעבים והצמאים והערומים, ועומד בסכנת נפשות. והמעלים עיניו מפדיונו, הרי זה עובר על "לא תאמין את לבבך ולא תקפוץ את ירך" (דברים טו, ז), ועל "לא תעמד על דם רעך" (ויקרא יט, טז), ועל "לא ירדנו בפרך לעיניך" (שם כה, נג), ובטל מצות "פתח תפתח את ירך לוי" (דברים טו, ח), ומצות "וחי אחיך עמך" (ויקרא כה, לו), "ואהבת לרעך כמוך" (שם יט, יח), ו"הצל לקוחים למות" (משלי כד, יא) והרבה דברים כאלו. ואין לך מצוה רבה כפדיון שבויים.

שו"ע (יורה דעה, סימן רנב, סעיף ג):

כל רגע שמאחר לפדות השבויים, היכא דאפשר להקדים, הוי כאילו שופך דמים.

2: אין פודין את השבויים יתר על כדי דמיהם

משנה, גטין (ד: ו):

אין פודין את השבויים יתר על כדי דמיהן מפני תיקון העולם

גיטין (מה.):

התלמוד מתלבט בשאלה: מהו "תיקון העולם" הנזכר בתקנה? האם הוא שיקול כלכלי, לבל יכבד הנטל הכספי על הציבור? - בלשון המשנה: "דוחקא דציבורא" - או שמא שיקול ביטחוני עמד לנגד עיני מתקני התקנה, לבל ייהפכו יהודים למטרה מועדפת לחטיפות, כשיראו הפושעים שהיהודים הם "סחורה" טובה ומשתלמת במיוחד, שהרי אחיהם מוכנים לשלם כל מחיר בעד שחרורם, ובלשון התלמוד: "דלא לגרבו ולייתו טפי (שלא ישבו ויביאו יותר)?"

רש"י:

מצביע על הנפקות המשפטית בין שתי הגישות: אם שיקול כלכלי הוא היסוד לתקנה, הרי היא אמורה רק בציבור, שאין להוציא מן הקופה הציבורית יותר מכדי דמיו לשחרורו של שבוי, אך אין מניעה שישלם היחיד את הכופר מכיסו, שהרי אין כאן פגיעה בקופה הציבורית. לעומת זאת, אם שיקול ביטחוני הוא היסוד לתקנה, הרי היא אמורה בציבור וביחיד כאחת, כיוון שהסיכון העלול להיגרם בעתיד בגלל הכניעה לסחיטה מצוי הן כשהציבור משלם את הכופר הן כשהיחיד משלם אותו.

רמב"ם: (וכן נפסק גם בשולחן ערוך, יורה דעה, סימן רנב, סעיף ד)

אין פודין את השבויים ביתר על דמיהן מפני תקון העולם, שלא יהיו האויבים רודפין אהריהם לשבותם. סייגים לתקנה.

3: חריגים:

מפרשי התלמוד ופוסקי ההלכה הצביעו על סייגים שונים לפדיון שבוי ביתר על כדי דמיו. נראה שהסייגים הללו צמחו על רקע הקושי לעמוד מנגד לנוכה מצוקת השבויים, אלא שחכמי ההלכה השתיתו את הסייגים על עיונם החודר בתלמוד, כשהשוו את דברי התלמוד שהובאו לעיל עם סוגיות תלמודיות אחרות, הסותרות את הנאמר בה, כגון:

גיטין (נח):

ת"ר: מעשה ברבי יהושע בן חנניה שהלך לכרך גדול שברומי. אמרו לו: תינוק אחד יש בבית האסורים, יפה עינים וטוב רואי, וקווצותיו סדורות לו תלתלים. הלך ועמד על פתח בית האסורים. אמר: "מי נתן למשיסה יעקב וישראל לבוזזים?" (ישעיהו מב, כד) ענה אותו תינוק ואמר: "הלא ה' זו חטאנו לו ולא אבו בדרכיו הלוך ולא שמעו בתורת". אמר: מובטחני בו שמורה הוראה בישראל. העבודה [לשון שבועה] שאיני זו מכאן עד שאפדנו בכל ממון שפוסקין עליו. אמרו: לא זו משם עד שפדאו בממון הרבה [יתר על כדי דמיו], ולא היו ימים מועטין עד שהורה הוראה בישראל. ומנו? רבי ישמעאל בן אלישע.

מפרשי התלמוד תמהו: כיצד נהג ר' יהושע בניגוד לתקנה האומרת: "אין פודין את השבויים יתר על כדי דמיהן"? והציעו פתרונות שונים שיש בהם כדי לסייג את התקנה ולהתיר את פדיון השבויים אפילו ביותר מכדי דמיהן - סייג מעניין, שהיה ראוי לדון בו, (מובא בתוספות, גיטין מה ע"א, ד"ה דלא ליגרבו ולייתר): "בשעת חורבן הבית לא שייך דלא ליגרבו". כלומר, פדיונו של הנער אירע בתקופת החורבן, כשנלקחו יהודים בשבי בהמוניהם במסגרת מדיניות רומא לדיכוי המרד. תשלום הכופר בנסיבות כאלה היה מותר, משום שלא היה בו כדי להגביר את הסכנה לאחרים.

סכנת חיים

יש מן הפוסקים (תוספות גיטין נח.) הסבורים שהתקנה שלא לפדות את השבוי יתר על כדי דמיו אינה אמורה אלא בשבוי שחייו אינם עומדים בסכנה, אך אם יש סכנה לחייו, מצווה לפדותו בכל מחיר, והם משערים שחי הנער עמדו בסכנה, ומשום כך פדהו ר' יהושע במחיר מופרו.

יש להעיר שסייג זה מתיישב על הלב אם מניחים שהנימוק הכלכלי הוא יסוד התקנה, שהרי מסתבר אמנם ששיקולים כלכליים אינם צריכים להכריע כאשר חיי אדם עומדים מנגד. לעומת זאת, אין לקבל סייג זה אם מניחים שהנימוק הביטחוני הוא יסוד התקנה, הלא היא הנותנת: אם תיענה תביעת החוטפים באימים על חיי השבויים, יתערער הביטחון עוד יותר, כיוון שמכאן ואילך ייגרם סיכון לא רק לחירותם של אחרים אלא אף לחייהם.

אמנם סייג זה שנוי במחלוקת בין הפוסקים, ורבים מהם סבורים שגם כשהשבוי נתון בסכנת חיים, אין להיענות לתביעות מופרזות לשחרורו, כדי שלא לסכן את הרבים בעתיד (ראה לדוגמה, חידושי הרמב"ן, גיטין מה ע"א, ד"ה משום. לסיכום מקיף של שיטות הפוסקים ופסק הלכה, ראה, הרב עובדיה יוסף, "מבצע אנטבה בהלכה", תורה שבעל-פה יט (תשל"ז) ט, בעמ' ל-לז).

תלמיד חכם

תשובה נוספת שהציעו רבים ממפרשי התלמוד היא שהתקנה אינה חלה על פדיון תלמידי חכמים, דוגמת הנער שהעיד עליו ר' יהושע. סייג זה, שהובא להלכה בשולחן ערוך (שולחן ערוך, יורה דעה, סימן רנב, סעיף ד), יש בו כדי לקומם, שהרי הוא יוצר אפליה קשה בין אדם לאדם, אמנם לא על רקע מעמדי אלא על רקע השכלתי. אמנם אפשר לטעון שאין כאן אפליה שרירותית, אלא הבחנה עניינית, שאם ייפדו רק תלמידי חכמים ביותר מכדי דמיהן, לא ייווצר סיכון ביטחוני לאחרים, שהרי הדבר אינו נעשה בדרך של שגרה, אלא רק ביחודי סגולה, שבדרך כלל העבריינים אינם מכירים אותם.

(מסופר על המהר"ם, ר' מאיר בר' ברוך מרוטנבורג, גדול חכמי גרמניה במאה ה'ג, שנאסר בעקבות הלשנה זדונית, ודרשו השלטונות הון עתק לשחרורו, ואף שהקהילות היו מוכנות לשלם את דמי פדיונו, אסר המהר"ם לשלמם - על פי ההלכה: אין פודין השבויים יותר מכדי דמיהם - והוא מת בכלאו לאחר שבע שנות מאסר.

המהרש"ל, ר' שלמה לוריא- פולין, המאה ה"ז, (י"ם של שלמה, גיטין, פרק ד, אות סו) העיד על סיפור זה, והוא תמה מאוד על המהר"ם, הלוא הוא "היה תלמיד חכם מופלג ולא היה כמותו בדורו בתורה ובחסידות, ושרי לפדות בכל ממון שבעולם". והוא אומר: ובדאי דעתו היה שאם יפדו אותו, אם כן יש למיחש שלא יעשו כן כל השרים לתלמיד חכם המופלג שבדור שעבור רוב הממון, עד שלא יספיק ממון הגולה לפדותם, ותשתכח התורה מישראל. ומשום כך אמר החסיד [המהר"ם]: מוטב שתאבד מעט חכמה היתרת מישראל, ממה שתאבד חכמת התורה עיקר. וזה האות שאז פסק אותו הדבר והשמד לתפוס חכמי הגולה.

"כל אשר לאיש יתן בעד נפשו" (איוב ב, ד):

סייג נוסף לתקנה עולה מהשוואת סוגייתנו לסוגיה הדנה בהיקף חובת הבעל לשלם לפדיונה של אשתו מן השבי (רמב"ם, הלכות אישות, פרק יב, הלכה ד).
תנו רבנן: נשכית [אשתו], והיו מבקשין ממנו עד עשרה בדמיה - פעם ראשונה פודה. מכאן ואילך: רצה - פודה; רצה - אינו פודה (פתובות נב ע"א-ע"ב).
ונשאלת השאלה: אם התקנה האוסרת לפדות את השבויים ביתר על כדי דמיהם חלה גם על היחיד, ולא רק על הקופה הציבורית, כיצד אפשר להסביר את העובדה שחייבו חכמים את הבעל לפדות את אשתו אפילו ביותר מכדי דמיה?

התוספות (פתובות נב ע"א) מציעים לשאלה זו תשובה מעניינת ביותר:
דאפילו לטעמא דלא ליגרו וליתו טפי היינו אפילו לפי הנימוק הביטחוני, [לא תקינו חכמים] שלא יוכל לפדות אדם את עצמו יותר מכדי דמיו, והכא [=וכאן] אשתו כגופו.
לשון אחר, לא ראו חכמים לנכון לאסור על האדם לפדות את עצמו או את אשתו, שהיא כגופו, כנראה משום שאין טעם להגביל בתקנה את יצר ההישרדות של האדם.

4: פדיון שבויים במדינת ישראל

שאלת הלגיטימיות של היענות לתביעות מופרזות לפדיון שבויים לא פסה מן העולם. אולם בעוד שבעבר התמודדו קהילות ישראל עם שאלת תשלום כספי מופרז, מדינת ישראל מתמודדת היום עם סוגים אחרים של תשלום מופרז, המעוררים שאלות ערכיות קשות במיוחד:

א. האם נכון לשחרר מספר גדול של מחבלים תמורת שחרור מספר קטן של חיילים שבויים, כפי שנעשה בשנת 1985 ב"עסקת ג'בריל" המפורסמת? או שמא זהו מחיר מופרז שאסור לשלמו, הן משום שהוא עלול לעודד חטיפות חיילים הן משום שהמחבלים המשוחררים מצטרפים אל חבריהם ומגבירים את הסיכון הביטחוני במדינה בעתיד הן משום ששחרור רוצחים פוגע בעקרונות יסוד שלטון החוק?

ב. האם נכון ליזום מבצע צבאי לשחרור שבויים או בני ערובה, כפי שנעשה ב"מבצע אנטבה", הזכור לתהילה, ובניסיון הכושל לשחרר את החייל נחשון וקסמן ז"ל? או שמא אין לסכן חיי חיילים להצלת שבויים או נפגעים?

שאלות אלה מסעירות עד היום את דעת הקהל, והן טורדות את מנוחתם של מקבלי ההחלטות.

רבים מפוסקי זמננו טוענים שאילו הייתה מתקבלת דעת המשפט העברי, לא היה מקום להיכנע לסחיטת ארגוני המחבלים, כיוון שלכל הדעות, שחרור אלפי מחבלים תמורת חיילים אחדים הוא מחיר מופרז, ואסור לשלמו על פי הכלל: "אין פודין את השבויים יתר על כדי דמיהן."

וראוי להביא כאן את דעתו הייחודית של אחד מחשובי הפוסקים במדינת ישראל, הרב שאול ישראלי ז"ל (תורה שבעל פה יז, עמ' סט-עו)

היה שנים הרבה חבר בבית הדין הרבני הגדול, המסתמך על הכלל האומר שלא הגבילו חכמים את זכות האדם לפדות את עצמו:

כיון שאלה [חיילנו] יצאו למלחמה בשליחות המדינה ומטעמה, להגנת העם היושב בציון, הרי קיימת ועומדת התחייבות בלתי כתובה, אבל מובנת מאליה, שכל אמצעים שיש בידי המדינה עליה לעשות

(בגבולות סבירים שאינן פוגעים בבטחונה הכללי) כדי לפדותם במקרה שיפלו בשבי. וכשם שקיימת התחייבות במקרה של היפגעים חס ושלום במלחמה, הן לא נופל מזה החיוב לנקוט כל פעולה שהיא לשם הוצאתם מן השבי, "דכולהו איתנהו בה."

וכיון שמה שהמדינה יכולה לעשות בזה הוא מכוח החיוב שקבלה על עצמה תמורת השירות שלהם, תרי אין זה אלא כאילו הם פודים את עצמם, שבזה כמבואר לעיל לא קיימת שום הגבלה, ולא שייך בזה התקנה ש"אין פודין את השבויים יותר על דמיהם".
נמצא שדעת הרב ישראלי היא ששום מחיר לשחרור חיילים שבויים אינו מופרז. מובן שעדיין אנו חייבים לשקול שיקולים אחרים, כגון הסיכון הביטחוני הכרוך בשחרור מחבלים רוצחים, אך כאמור זהו נושא נכבד הראוי להידון לעצמו, ועוד חזון למועד.